

- **שם המחקר:** הזכות לנישואים של נשים עם מוגבלויות במגזר החרדי- היבטים ביקורתיים
- **שנה :** 2018
- **סוג מחקר :** תזה
- **מס' קטלוגי :** 630
- **שמות החוקרים:** חיה גרשוני בהנחיית: פרופ' נטע זיו
- **רשות המחקר:** מרכז צבי מיתר ללימודי משפט מתקדמים- אוניברסיטת תל אביב.

תקציר מנהלים

מחקר זה נערך בסיוע מענק מקרן שלם.

תמצית

עבודה זו בוחנת את ההיבטים המשפטיים, התרבותיים והחברתיים של נישואי נשים עם מוגבלות בחברה החרדית. היא עוסקת במפגש בין שיח הזכויות, המהווה בעשורים האחרונים מסגרת רעיונית להסדרת חייהם של אנשים עם מוגבלות, לבין תפיסת עולם אמונית, המבוססת על ההלכה היהודית ועל נורמות ודפוסי חיים המאפיינים את הקהילה החרדית.

גישת לימודי המוגבלות רואה את המוגבלות בהתאם לסביבה התרבותית בה מתקיימת. המערכות המשפטיות השונות – ההלכה היהודית, החוק האזרחי והנורמות בקהילה החרדית, שותפים לעיצוב נישואים אלו. לנישואים ערך דתי ותרבותי משמעותי ועבודה זו מציגה את האתגרים, החסמים וגורמי הסיוע המשפיעים על נשים חרדיות עם מוגבלות המבקשות להגשים ערך זה.

תקציר

עבודה זו בוחנת את ההיבטים המשפטיים, התרבותיים והחברתיים של נישואי נשים עם מוגבלות בחברה החרדית. היא עוסקת במפגש בין שיח הזכויות, המהווה בעשורים האחרונים מסגרת רעיונית להסדרת חייהם של אנשים עם מוגבלות, לבין תפיסת עולם אמונית, המבוססת על ההלכה היהודית ועל נורמות ודפוסי חיים המאפיינים את הקהילה החרדית.

הזכות לנישואים של אנשים עם מוגבלות, הוכרה בסעיף 23 באמנה הבינלאומית בדבר זכויות אנשים עם מוגבלות. מדינת ישראל סייגה את הסכמתה לסעיף זה באמנה, והתנתה את הזכות להינשא במגבלות הדין הדתי לו כפופים הנישואים בישראל.

ההלכה היהודית מתווה את אופן הנישואים כדת משה וישראל, והקהילה החרדית, האמונה על קיום דווקני של ההלכה היהודית, עיצבה את פרקטיקת הנישואים בהתאם לכך. הנישואים בקהילה החרדית הנם ערך תרבותי עמוק ונורמה חברתית מרכזית. בדרך כלל נישאים בני הקהילה בגיל צעיר מהמוצע בישראל וההתאמה בין המועמדים מתבצעת באמצעות שידוך. בשל הפיקוח ההדוק של ההלכה היהודית על היחסים בין המינים - הנישואים הנם הדרך היחידה המאפשרת מימוש זוגיות ואינטימיות לאנשים עם מוגבלות, זאת בנוסף על השאיפה להגשמת הנורמות החברתיות והרצון להינשא בשוויון עם בני גילם ללא מוגבלות. הליך השידוך מאפשר, אמנם, התאמה - בעלת היגיון פנימי משלה - בין מוגבלויות שונות, אולם הנורמה החברתית של חתירה לשידוכים מושלמים עשויה להותיר אנשים עם מוגבלות מחוץ ל"שוק השידוכים".

לקהילה החרדית המסורתית סולם ערכים משלה; מרכזיות הקולקטיב מחליפה את מרכזיות האינדיבידואל המאפיינת את הגישה הליברלית. על פי סולם ערכים זה, ההנגשה והסיוע לאנשים עם מוגבלות נגזר מאחריות קהילתית לפרט ומתפיסות של חמלה, בעוד ששיח תביעת הזכויות זר לה. סולם ערכים זה בא לידי ביטוי ביישום הזכות לנישואים. השאיפה לאפשר לאנשים עם מוגבלות להינשא ודרך הבניית נישואים אלו נגזרת מאותו רצון לסייע, לתמוך ולהעניק לאדם החלש, יותר מאשר יישומה של זכות לשוויון, או מימוש עצמאות ואוטונומיה. מאפיין זה בא לידי ביטוי באופן בו מעורבים השחקנים השונים המעצבים את זירת הנישואים וביחסי הגומלין בין ההנהגה ההלכתית לבין אנשי מקצוע ובעלי תפקידים מתוך הקהילה ומחוצה לה.

כך מצויים שידוכיהם של זוגות עם מוגבלות מהקהילה החרדית, בנקודת מפגש חברתית-תרבותית של פלורליזם משפטי. בנקודה זו, ניתן לזהות הצטלבות של מערכות נורמטיביות שונות. מערכת אחת היא הנורמות של החוק הרשמי - קרי, אמנות, חוקים, תקנות ונהלים מדינתיים. אלו נחוצים, בין השאר, לצורך הקצאת המשאבים הנדרשים למימוש נישואים אלו. המדינה אף מכשירה ומפקחת על עבודת פרופסיות מקצועיות, הנוטלות תפקיד בזירת הנישואים. המערכת השנייה היא ההלכה היהודית. ההלכה עלי ספר ופרשנותה באמצעות ההנהגה הרבנית, מכוונת את פרקטיקת נישואיהם של זוגות עם מוגבלות, הן בהתוויית יישומם של הנישואים באופן כללי, כמו קביעת קריטריונים לנישואים, אופן ההכנה לקיום מצוות טהרת המשפחה ואף צורת המגורים המועדפת, והן בהחלטה על היתכנות הנישואים ומענה לשאלות נקודתיות של כל פרט. המערכת השלישית, החולשת על נישואים אלו, היא מערכת הנורמות החברתיות בקהילה. הנורמות החברתיות קובעות את גיל הנישואים, את תהליך השידוך ואת אורח החיים המיטבי, והן מעוצבות מחדש בהתאם לצרכיהם של זוגות עם מוגבלות. אלו כוללים, למשל, הקמת מערך שידוכים מיוחד, המיועד למועמדים ומועמדות עם מוגבלות, הכשרת מדריכות מיוחדות לכלות עם מוגבלות, ואף התגייסותם של מערכי דיור חרדיים המיועדים לבוגרים עם מוגבלות ליצירת אפשרויות מגורים לזוגות עם מוגבלות בפקיח הלכתי. בין המערכות הנורמטיביות בולטת עליונותה של המערכת ההלכתית, כאשר החוק המדינתי נתפס כאינסטרומנטלי לצורך יצירת משאבים לתמיכה באנשים עם מוגבלות ולקיום אורח חיים על פי ההלכה. הנורמות החברתיות נגזרות אף הן מההלכה היהודית והכפיפות לה. לרב, פוסק ההלכה, המפרש את הנורמה ההלכתית, מקום מרכזי בעיצובן של הנורמות החברתיות.

שיטת המחקר

תחום המוגבלויות בקהילה החרדית נחקר מעט מאוד, לפיכך נבחרה שיטת המחקר האיכותנית נטורליסטית, המתאימה למחקר תופעה שכמעט ולא נחקרה. בבסיס התשתית המנחה את המחקר עומדות שתי גישות - הגישה הביקורתית והגישה הפוסט-סטרוקטורליסטית. איסוף הנתונים בוצע באמצעות ראיונות עומק של שחקנים מרכזיים בזירה ותצפיות שטח, חלקן תצפיות משתתפות. ניתוח הנתונים והצגתם היא באמצעות התיאוריה המעוגנת בשדה ותיאוריית שחקן רשת (Actor-Network Theory) חלק מן הממצאים נותחו בגישה הנרטיבית, תוך שימוש במודל מנגנוני הברירה, השואף ללמוד מתוך הסיפור את ערכיו ועמדותיו הסמויות של המספר.

ממצאים עיקריים ודין

מנקודת המבט של תיאוריית ביקורת המוגבלות ניתן לזהות כיצד המוגבלות באה לידי ביטוי בראי התרבותי בה מתקיימת. הקהילה נוטלת אחריות בהנגשת מימוש ערך הנישואים גם לאנשים עם מוגבלות בקרבה. עם זאת, עקרונות מרכזיים במודל החברתי של המוגבלות, כמו אוטונומיה, עצמאות, שוויון ובחירה חופשית, עשויים להידחות מפני נורמות הלכתיות וחברתיות הגוברות על עקרונות אלו. הלכות טהרת המשפחה מהוות דוגמה לכך. גם אם קיימת גמישות מסוימת במנהגים ובהחמרה ההלכתית כאשר מדובר בזוגות עם מוגבלות, ההקפדה על עיקר הדין

תהיה ללא סייג. זוגות שאין באפשרותם לקיים את ההלכה לא יוכלו להינשא, ובמקרה של ספק ביכולת לשמור את ההלכה – יתקיים פיקוח מוקדם על קיומה, גם אם במחיר פגיעה בפרטיות ובעצמאות בני הזוג. היות והערכים הליברלים של שוויון, אוטונומיה ועצמאות אינם מרכזיים בקהילה החרדית, ספק אם זוגות עם מוגבלות יחוו פגיעה בזכויותיהם, עת יאלצו לוותר עליהם על מנת לממש את ערך הנישואים תוך כפיפות דווקנית להלכה היהודית. נראה, כי בדרך כלל אנשים עם מוגבלות מהקהילה החרדית מבקשים לאמץ את סולם הערכים התרבותי אליו הם משתייכים, שבמרכזו ציות לפסיקה התורנית וקיום אורח חיים חרדי על פי ההלכה.

מסקנות

מבחינה יישומית המחקר יתרום לפיתוח מענים לאנשים בעלי מוגבלות שכלית התפתחותית ומוגבלות נפשית מן המגזר החרדי הן מבחינה לימודית חינוכית והן מבחינה מערכתית ארגונית.

מבחינה לימודית – חינוכית, המחקר יאפשר בניית תכנית לימודים למתבגרים ובוגרים העוסקת בחשיפה לאפשרות של חיים עצמאיים במסגרת נישואים. היות והחינוך לחיי משפחה הינו שונה לחלוטין במגזר החרדי, כאשר זהו תחום בו להלכה היהודית השפעה נרחבת ביותר, הרי שאי אפשר להסתפק ביצירת התאמות של חומר קיים ויש לפתח חומר חדש הנגזר מתפיסות העולם של אוכלוסיית היעד ומהידע התיאורטי המתבסס גם על פסיקה הלכתית.

לדוגמא, הכנה לחיי נישואים – במגזר החרדי רובם המכריע של הצעירים משתתפים בתכנית לימודים מסודרת לקראת נישואיהם אשר כוללת כלים להיכרות מאפייני המין השני, משמעות הנישואים על פי עקרונות התורה, שמירת טהרת המשפחה ועוד. נקודת המוצא היא כי קיימת הפרדה מגדרית מוחלטת בלימודים ובפנאי של הצעירים החרדים והלכה אינה מאפשרת קיום יחסי מין וחיים משותפים טרם הנישואים. גם בנישואים עצמם יש הלכות רבות העוסקות בתקופת המחזור החודשי ובקיום יחסי מין. יש להנגיש תכניות המתאימות לאנשים עם מוגבלות להקניית תכנים אלו, ובמקביל יש לבחון מערך סיוע לאנשים עם מוגבלות העשויים להתקשות בביצוע חישובים שונים הנדרשים לשמירת טהרת המשפחה.

מבחינה מערכתית ארגונית – ממחקר זה יצאו נשכרים גופים בקהילה ובמדינה המעניקים מענה לאנשים עם מוגבלויות, כמו מערכי דיור ומוסדות חינוך, ארגוני מגזר שלישי ואף מקבלי החלטות במסגרת החקיקה וגופים ממשלתיים. חשיפת קולם של נשים ואנשים חרדים עם מוגבלות ועיון מעמיק בחסמים העומדים בפני אלו מהם המעוניינים להינשא, יאפשרו להבנות שירותים מגוונים ומותאמים המאפשרים להנגיש נישואים אלו מתוך כבוד ואוטונומיה ותוך התאמה לתרבות החרדית ולדרישות ההלכה.

המלצות למחקרי המשך

המחקר בוחן את עיצובם של נישואי נשים חרדיות עם מוגבלות. מחקר זה ביקש להציג תיאור דיסקריפטיבי ונורמטיבי מנקודת מבט של ביקורת מוגבלות ומשפט, כאשר יש מקום לשתף דיסציפלינות שונות במחקר המשך, מתחום הסוציולוגיה, אנתרופולוגיה, פסיכולוגיה, חינוך ועוד. אפשר להעמיק בתפקידם של השחקנים השונים המשפיעים בזירה זו כמו השדכנית, מדריכת הכלות ואחרים, תוך הבחנות בין עבר להווה, בין זרמים שונים בקהילה החרדית ואף בין הקהילה החרדית בישראל ובעולם. חשוב להרחיב עוד בסוגיית הורות של זוגות אלו והמורכבות המיוחדת לה. כמו כן בהקשר הרב תרבותי במדינת ישראל, מעניין להשוות ממצאים אלו למאפיינים דומים ושונים בחברות מסורתיות נוספות בישראל ובאופן זה להרחיב ולייעל את המענים לקבוצות אלו.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)